

HUBERT GÓRNOWICZ

FRĄCA

Artykuł ten powstał na marginesie opracowanej monografii toponimicznej byłego powiatu starogardzkogdańskiego¹ i ma na celu próbę wyjaśnienia jednej z tzw. nazw trudnych. Pod względem metodologicznym nawiązuje on do uprzednio napisanego artykułu o nazwie miejscowej *Wolental*², stąd nie będę tu omawiał po raz drugi metodologicznych założeń, odsyłając czytelnika do wymienionego artykułu. Chcę najwyżej przypomnieć to, że z powodu germanizacji i niewłaściwej repolonizacji niektóre pomorskie nazwy geograficzne daleko odbiegły pod względem fonetycznym lub morfologicznym od stanu pierwotnego i dlatego ich etymologia jest utrudniona.

Przedmiotem tego artykułu jest nazwa wsi *Frąca* w b. pow. starogardzkogdańskim. Wieś należy do starej parafii w Lalkowach, a pod względem administracyjnym do gminy w Leśnej Jani. Wpierw podaję jej dokumentację źródłową:

Najstarszy zapis *Francze* pochodzi z 1307 r., z dyplomu, w którym kasztelan nowski Piotr Święca nadaje tę wieś Henrykowi von Lomnitz (Perl 579). Za czasów krzyżackich wieś uległa podziałowi. Wpierw wyodrębniła się część, w której nazwie widzimy dyferencyjną przydawkę *mała*: de *Minori Frantz* 1315 PUB II 91 (w dokumencie, w którym mistrz krajowy Fryderyk von Wildenberg nadaje wsi prawo chełmińskie), podobnie: *Parva Frantz* 1320 PUB II 187. O całej wsi jest mowa w kilku kolejnych zapisach: *Vränz* 1354 PUB V 164, *Hannus von der Francze* 1401 MTB 115, *Awsten von der Francze* 1409 ib. 552. Drugą wyodrębnioną z tej wsi osadą (a może tą samą o zmienionej nazwie) jest *Steynfrancze* 1402-1415 K 106. W wielkim krzyżackim *Zinsbuchu* są wymienione już trzy osady w ramach tej wsi: *Steynfrancz*, *Jurgefrancz* i *Hans Francz* 1414-1438 ZB 116. Ich nazwy pochodzą od nazw osobowych

¹ Monografia ta ukaze się w serii „Pomorskie monografie toponomastyczne”, wydawanej przez Gdańskie Towarzystwo Naukowe.

² H. Górnowicz. *Wolental. Toponomastyczna rozprawka metodologiczna*. „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego”. Prace językoznawcze nr 4 1976 s. 51-58

właściciele tych działów częściowych. Na pewno odnosi się to do nazw *Jurgefrancz* i *Hans Francz* od imion *Jürgen* i *Hans* (od *Johannes*). O właścicielu *Hansie* była już mowa w dokumencie z 1401 r. Ponieważ dziś w okolicy wsi nie ma nigdzie kamiennej gleby, przypuszczam, że również nazwa *Steynfrancz* pochodzi od częstego na Pomorzu nazwiska *Stein*, a nie od apelatywu *Stein* 'kamień'. Za czasów Rzeczypospolitej Szlacheckiej dokumenty mówią znów o jednej nie dzielonej wsi: *Wrancza* 1468 KDP II° 534, *Wroncza* 1470 ib. 542, *Vrancza* 1492 ib. 582, von der *Frantcz* 1487 ASPK I 465, voner *Frantcz* 1489 ib. II 64, vaner *Frantcze* 1489 ib. 66, *Frantcze* 1490 ib. 226, a *Francze* 1501 ib. III 163, de *Francza* 1503 MRP III nr 943, *Frantcze* 1504 ASPK IV 8, de *Frantcza* 1513 MRP IV nr 2101, *Francza* 1526 ib. nr 14763, *Francza* 1534 AKH X 115, *Frantza* 1570 ZDz XXIII 175, *Frącza* 1584 F I 156, *Frąncza* 1598 F II 38~~2~~, *Frąncza* 1649 WG 7, *Frąca* 1682 F V 84, 1710 WS 201. Za zaboru pruskiego zapisy są takie: *Fronca* ok. 1790 Srt XV, *Frąca* (niem. *Fronza*) 1881 SG II 406, a za czasów II Rzeczypospolitej: *Frąca* (gniazdo *Frąckich*) 1925 Krzep I 26, *Frąca* 1928 Pelp 469, 1936 Ar 1348. W gwarze kociewskiej wieś nazywa się dziś *Frūncza*, do *Frūnci*, ve *Frūnci*, adi. *frūnci*, n. mieszkańców *frūńcak*, *frūńcačka*, *frūńcaki* (EX). Taka jest w wyborze dokumentacja nazwy wsi.

W świadomości tutejszych mieszkańców nazwa wsi rzekomo pochodzi od *Franz*, niemieckiej wersji chrześcijańskiego imienia *Franciscus*. Tę ludową etymologię podał jako naukową Słownik geograficzny pod red. S. Arnolda³. W systemie toponimicznym Pomorza etymologia ta jest nie do przyjęcia, bo systemowo nazwy dzierzawcze od imion *Franciszek*, *Frącz*, *Frączek*, *Franek* brzmiałyby **Franciszkowo*, **Frączewo*, **Frączkowo*, **Frankowo*, a po niemiecku **Franz(en)dorf*. Niemieckie pochodzenie nazwy jest ponadto mało prawdopodobne z tego powodu, że w okolicy nie ma żadnej nazwy genetycznie niemieckiej.

Należy więc inaczej zetymologizować tę nazwę. W wyżej przytoczonym materiale źródłowym są nieliczne zapisy z *W-* w nagłosie: z 1354 r. (w dyplomie krzyżackim) i z lat 1468-1492 (w dyplomach polskich). Mieszanie polskich fonemów *w* i *f* było u Niemców częste, np. *Drzewno w b. pow. lęborskim* zapisane *Drsefno* w 1398 r., a w b. pow. kartuskim *Gowidlino*, *Sławkowo* i *Widlino* zapisane w różnych czasach jak *Gofidlin*, *Słafchowo*, *Fidlin* itp. Przypominam powszechnie znany fakt, że miasto *Wielatowo* (dziś *Złotów*) na Krajnie nazywało się po niemiecku *Flatow*. Po prostu w niemieckim systemie konsonantycznym opozycja dźwięczności i bezdźwięczności nie miała charakteru fonologicznego, fonologiczna była zaś opozycja słaba: mocna i to sprzyjało mieszaniu przez Niemców polskich spółgłosek dźwięcznych z bezdźwięcznymi. Śródwyrazowa tylna samogłoska nosowa jest w źródłach zapisana przez połączenie literowe *an*, a tylko raz w dokumencie polskim

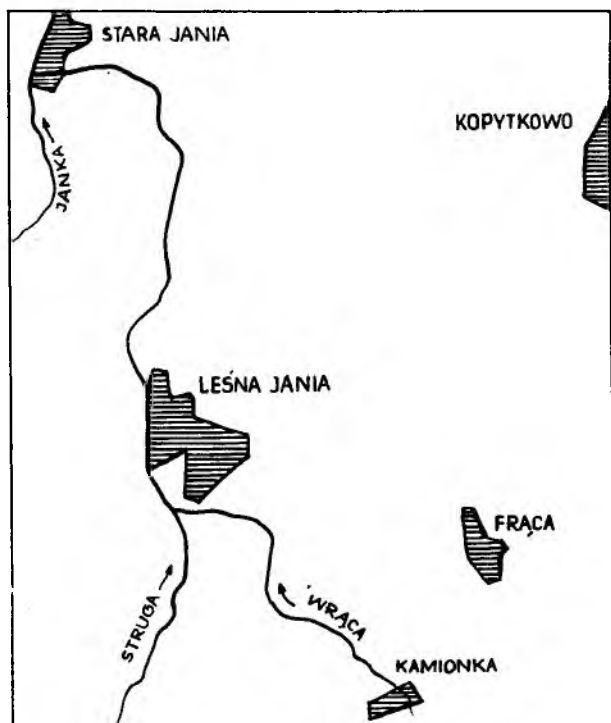
³ Ar s. 1348

z 1470 r. jak *on*. Taki sposób zapisywania *q* był w pomorskich dokumentach normą. Oczywiście w polskich źródłach z XVI-XX w. jest normalne *q*. W świetle przytoczonych cech skryptoryjnych i substytucyjnych należy więc tę nazwę odczytać jako *Wrąca.

Jest to więc nazwa topograficzna prymarna od apelatywu *wrąca* 'mająca wysoką temperaturę' (rzeka, struga). Jest to inaczej rzeczownikowiona przydawka przymiotna w formie participium praesentis activi od czasownika *wrzeć*. Pamiętajmy, że dziś w gwarach kociewskich nie ma tego czasownika, został powszechnie zastąpiony przez *gotować się*, i to mogło dodatkowo sprzyjać niemotywowaniu nazwy i jej ewolucji.

Z semantycznego punktu widzenia taka nazwa nie mogła być początkowo nazwą wsi, musiała być nazwą potoku. Należy przypuszczać, że nazwę cieką *Wrąca ponowiono⁴ na wieś, czyli bez zmian słowotwórczych rozszerzono pierwotny zakres nazwy na sąsiedni obiekt o innym charakterze fizjograficznym.

Dziś nie ma w okolicy żadnego potoku o nazwie *Wrąca, ale logika wskazuje, że takowy musiał istnieć. Przypatrzmy się więc terenowi przedstawionemu na załączonym szkicu. Otóż znajdziemy w nim bezimienny dziś potok

⁴ O teorii nazw ponowionych zob. J. Tredler. *Nazwy ponowione wśród nazw przeniesionych*. „Onomastica” 24:1979 s. 19-43.

czek, który ma źródło w północno-zachodnim przysiółku Kamionki, płynie na południowy zachód od Frący przez pola należące do tej wsi i 250 m na południe od Leśnej Jani wpada do również bezimiennego cieką (przynajmniej w gwarze nazywanego *Strugą*), który jest prawym dopływem *Jani* (dziś *Janki*). Można przypuszczać, że ten potoczek nosił kiedyś nazwę **Wrąca* i kiedy jego nazwę ponowiono na ważniejszą z punktu widzenia społecznej funkcji języka wieś, nazwa mało ważnego potoczku zanikła. Jest rzeczą powszechną na Pomorzu (i nie tylko na Pomorzu), że po ponowieniu nazwy małego cieką na osadę nazwa cieką z przyczyn socjolingwistycznych ulega zapomnieniu.

Podczas gdy interesująca nas nazwa jako dzierzawcza jest u nas systemowo niemożliwa, to nazwa **Wrąca* jako pierwotna nazwa cieką doskonale mieści się w polskim systemie hydronimicznym, i to pod względem semantycznym i słowotwórczym. Hydronimiczna baza **var-* 'gorąca woda, gorące źródło' występuje w polskiej hydronimii, np. nazwy typu *Warzno*⁵ Jest też cała seria nazw wodnych w formie participium praesentis activi typu *Bełcząca* (l. dopł. Raciąskiej Strugi z ujściem na pd.-wsch. od Młyna Raciąskiego w Borach Tucholskich)⁶, *Chołszcząca* (l. dopł. Wisły z ujściem na pd.-wsch. od Chełmszczonek na Kociewiu)⁷, *Grzmiąca* (pr. dopł. Drwęcy w ziemi michałowskiej)⁸ i ponowienie tej nazwy na osadę *Grzmiąca* w pow. brodnickim SG II 892 i inne liczne nazwy wsi *Grzmiąca* w pow. błońskim, brzezińskim, łaskim, opoczyńskim, radomskim, szubińskim, bytowskim SG II 891-892, które są z pewnością pierwotnymi nazwami wodnymi ponowionymi na osady, *Szumiąca* (l. dopł. Brdy z ujściem na pd.-wsch. od Łyskowa w ziemi bydgoskiej)⁹. Wszystkie to imiesłowy terażniejsze czynne od czasowników dźwiękonaśladowczych informujących o działaniu wody. Wszystkie one występują w rodzaju żeńskim, ponieważ jako przydawki przymiotne określały one rzeczywiste lub domniemane żeńskie rzeczowniki typu *woda, struga*.

Niemiecka wersja tej polskiej nazwy *Fronza* jest substytucją fonetyczną polegającą na zastąpieniu *w* przez *f* i utrwaloną dzięki adideacji do imienia *Franz*, a współczesna polska urzędowa i gwarowa wersja *Frąca* jest jej niedokładną resubstytucją.

Przedstawiona tu analiza potwierdza słuszność wypracowanej w gdańskim ośrodku onomastycznym wszechstronnej, bo filologicznej, systemowej i zawsze konfrontującej nazwy z terenem metody badawczej. Na obszarach poddanych w przeszłości oddziaływaniu innego języka jest to metoda nieodzowna i konieczna.

⁵ H. Borek. *Zachodniostowiańskie nazwy toponimiczne z formantem -bn-*. Wrocław 1968 s. 252.

⁶ E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma. *Nazwy rzeczne Pomorza między dolną Wisłą a dolną Odrą*. Wrocław 1977 s. 18.

⁷ Tamże s. 27.

⁸ *Hydronimia Wisły*. Pod red. P. Zwolińskiego. T. 1. *Wykaz nazw w układzie hydrograficznym*. Wrocław 1965 s. 238.

⁹ Rzetelska-Feleszko, Duma, jw. s. 123.

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW WYZYSKANYCH ŹRÓDEŁ

- AKH X *Inwentarz dóbr i dochodów biskupstwa włocławskiego z roku 1534.* Wyd. B. Ulanowski. Kraków 1916 s. 1-128. Archiwum Komisji Historycznej PAU X.
- Ar *Słownik geograficzny państwa polskiego i ziem historycznie z Polską związanych.* Pod red. S. Arnolda. T. 1. Pomorze Polskie, Pomorze Zachodnie, Prusy Wschodnie. Warszawa 1936-1939.
- ASPK *Akta stanów Prus Królewskich.* Wyd. M. Biskup i K. Górski. T. 1-4. Toruń 1955-1967.
- Ex Materiały z eksploracji terenowej Zespołu Onomastycznego Uniwersytetu Gdańskiego.
- F Seria „Fontes” Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Toruń od 1897 r.
- K *Das Zinsbuch Bischof Johannes Kropidlos von Włocławek vom Beginn des 15. Jahrhunderts.* Hrsg. von Peter Kriedte. Sonderdruck aus Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands. Bd. 22. Berlin 1973.
- KDP *Kodeks dyplomatyczny Polski.* Wyd. L. Ryszczewski i A. Muczkowski. T. 1-4. Warszawa 1847-1887.
- Krzep I J. Krzepela. *Spis miejscowości i rodów ziemiańskich województwa pomorskiego.* Kraków 1925.
- MRP *Matricularum Regni Poloniae summaria.* Wyd. T. Wierzbowski. T. 1-5. Warszawa 1905-1919.
- MTB *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399-1409.* Hrsg. von E. Joachim. Königsberg 1896.
- Pelp *Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny.* Ze wstępem biskupa S. Okoniewskiego. Pelplin 1928.
- Perl *Pommerellisches Urkundenbuch.* Hrsg. von. M. Perlbach. T. 1-2. Danizg 1881-1882.
- PUB *Preussisches Urkundenbuch.* Hrsg. von Philippi u. A. Seraphin. Bd. 1-4. Königsberg-Marburg 1882-1960.
- SG *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* T. 1-15. Warszawa 1880-1902.
- Srt Schrötter. *Karte von Ostpreussen nebst Preussisch Litauen und Westpreussen nebst des Netzedistrict.* Berlin 1803-1810. Mapa w skali 1:150 000 sporządzona ok. 1790 r.
- WG *Wizytacja biskupa chełmińskiego Mikołaja Gniewosza z 1649 r.* Rękopis w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie sygn. G 11 (IV 26).
- WS *Wizytacja biskupa włocławskiego Felicjana Szaniawskiego z 1710 r.* Rękopis w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie sygn. G 26.
- ZB *Das grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens 1414-1438.* Hrsg. von P. G. Thielen. Marburg 1958.
- ŻDz XXIII *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Źródła dziejowe.* T. 23. Prusy Królewskie. Wyd. I. T. Baranowski. Warszawa 1911.